С. 41-48.
18. Прокопчук Л. В. Лінгвістична сутність категорії порівняння// Наукові записки ВДПУ. Серія: Філологія. Випуск 2. – Вінниця, 2000. – С. 106-110.
19. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К.: Наукова думка, 1971. – 314с.
20. Русская грамматика: Синтаксис: В 2 т. – М.: Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
21. Степанова М. Д. Проблемы теории валентности в современной лингвистике // Иностр. яз. в школе. – 1973. – № 6. – С. 12-22.
22. Савчук Т. В. Функціональна специфіка релятивних дієслів української мови (система прислівних позицій)// Філологічні науки: 36. наук, статей. – Вінниця: Вінницьк. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського, 2005. – Вип.3. – С.57-60.
23. Brinkmann M. Die deutsche Sprache: Gestalt und Liestung. – Dusseldorf, 1962.
24. Erben J. Arbriss der deutschen Grammatik. – Berlin, 1959. – 208 s.

*In the article bases of classification of momentous words with their distributive signs and the influence of autosemantizm and sinsematizm on the legalistically grammatical structure of sentence are given.*

*Key words: momentous word, words of absolutive semantics, words of relative semantics, informatively insufficient words, component of legalistically grammatical structure of sentence.*

***Бойко Н.І.***

## ФОНЕТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

*У статті висвітлено фонетичні засоби репрезентації експресивності лексичних одниць, з'ясовано вплив вокалізму та консонантизму української мови на формування семантики експресивних лексичних одиниць.*

*Ключові слова: експресивніть лексичних одиниць, фонетичні засоби, символічні значення голосних і приголосних.*

Серед низки формальних показників експресивності лексичних одиниць української мови лінгвісти виокремлюють фонетичні засоби і надають їм важливого значення (С.Я.Єрмоленко, Л.І.Мацько, Н.М.Сологуб, А.К.Мойсієнко та ін.).

Про вплив фонічних засобів на сприйняття смислу лексичних одиниць, нерозривний зв'язок між звуковим образом слова (зовнішньою формою) і змістом (внутрішньою формою) писав О.О.Потебня, наголошуючи на нероздільності згаданих понять, їх взаємозалежності і абсолютній відмінності [11, 124]. У зв'язку з цим В.М.Телія справедливо зазначає, що ця особливість експресивного значення далеко не завжди фіксується лінгвістами, хоч "…сам

ефект експресивності, – на думку авторки, – готується або внутрішньою формою, або екзотичним звучанням слова…" [12, 12].

Самі зв'язки між позначальним і позначуваним не є довільними. Це пояснюється "присутністю", живим життям мови в людському суб'єкті, властивістю мовної особистості акумулювати величезний досвід, який накопичений "…завдяки колективному діянню і в дійсності реальній, і в дійсності комунікативній, і в дійсності невербального мислення" [2, 25].

Лексичні одиниці, для яких характерні фонетичні засоби вираження експресивності, – це передусім звукосимволічні слова. Під звуковим символізмом у лінгвістиці звичайно розуміють наявність зв'язку між планом форми (звучанням) і планом змісту (значенням) лексичної одиниці, хоч у принципі звучання і не має нічого спільного з природою позначуваного словом денотата, однак це ніяк не перешкоджає існуванню "вторинного звукосимволізму" [6, 36]. Виникнення звукового символізму вчені пов'язують із взаємодією "різних видів відчуття" – моторних, акустичних, зорових тощо [5, 604]: "*Осінній* день, *осінній* день, *осінній*! О *синій* день, о *синій* день, о *синій*! *Осанна осені*, о *сум*! *Осанна.* Невже це *осінь*, *осінь*, о! – та *сама*"; " – добридень – *здрастуйте* – як *справи*? – *спасибі* – добре – як у *вас*? – робота – літо – *спека* – *спрага* – а *настрій*? – добре – все *гаразд...*" (Л.Костенко).

Звукосимволізм як формальна ознака експресивності лексичної одиниці – це передусім передача, своєрідна імітація акустичного образу окремих фрагментів картини світу звуками людської мови, закріплення за конкретними звукосполуками певних явищ дійсності, і, як наслідок, – сприймання окремих звуків чи їх сполучень як мовних символів, наприклад, [Ш:] – шепіт, шум, шелест листя, шипіння тощо: "Попід стінами *шелестом* пробігає *шепіт* – впізнали" (В.Винниченко), "…по залу *прошелестів* лише легкий, для годиться, *смішок*, та раптом десь у другому ряду лунко вибухнув дівочий сміх" (Р.Іваничук), "Біла шия в разках намиста. Наче *шовк, шелестять* слова. Де ти, зірко моя промениста, Україно моя степова?" (О.Гончар), "*Вох-пш-ш-ш-рясь-рясь-пш-ш-ш!!!.* Десятилітній Володька Наумець (надія й гордість Карпа Хведоровича) поночі необачно наступив на пістони" (Б.Антоненко-Давидович), "Сповненим ненависті поглядом міряє [Плачинда] парубка і всю лють свого тіла виштовхує в короткі *шипіння:* – *Вишкребок!* Злидень із битого шляху! *Вишкварка!* Халупники неощадимі!" (М.Стельмах); [р] – каркання: "Стукнути на місці, – озвався позаду кремезний Лазорко Іванець. Очі в нього ще димилися напругою бою. – *Карателі.* І слово яке противне – вороном *каркає*" (М.Стельмах).

Дані психолінгвістичних експериментів дають підстави вважати, що [Х], який уживається на початку слова, "символізує в українській мові негативну оцінку, можливо тому, що вживається у таких словах, як *хабар, халабуда, халепа, халтура, халупа, хам, хвища, хирявий* та ін." [5, 604].

Досліджуючи символічні значення українських голосних і приголосних, В.В.Левицький дійшов певних висновків щодо можливостей різних звуків виступати символами понять відповідних семантичних шкал. Так, голосні української мови виступають символами таких понять, як "освітлення", "розмір",

“сила”; приголосні здатні передавати “активність”, “твердість” чи “ніжність”, “інтимність”, як, наприклад, сонорний [Л]: “Неначе *ляля* в *льолі білій*, Святеє сонечко *зійшло*” (Т.Шевченко), “О *мила*, *біла*, *сніжнокрила*, Ти *прилетіла*, *прибула*, І руки навстіж *розкрилила*, І шовк *одкинула* з *чола*” (М.Рильський). В.В.Левицький установив кореляційні зв'язки між шкалами на фонетичному і семантичному рівнях, довів безперечну їх подібність, зробив висновок про транспозицію “одних видів відчуттів в інші” [6, 43]. Цікавими є й пізніші спостереження автора щодо відношень між конотативним значенням слова та його фонетичною мотивованістю. Хоч конотативне значення лексичної одиниці не збігається повністю з фонетичною мотивованістю, проте значною мірою зумовлюється нею [7, 31].

Під час виявлення складу лексичних одиниць із фонетичними показниками експресивності враховано передусім виразність, незвичність, нетиповість фонетичного оформлення слова, яке яскраво експлікує значення. Інколи буває важко визначити основу мотивації експресивності лексичної одиниці (форма чи зміст?), установити пріоритет експресивної форми чи експресивного значення (смислу). Ш.Баллі, надаючи перевагу значеннєвому плану слова (смислу), наголошував, що він вказує і на асоціацію з певним звуковим комплексом: “тільки значення слова спонукає нас шукати звуконаслідування в тій чи іншій сполуці звуків…” [1, 75].

Зв'язок символічної звукової форми слова з його конотативним значенням виявив О.П.Журавльов, уважаючи, що експресивна форма не лише підтримує конотативне значення, а й посилює та увиразнює його. У зв'язку з цим він зазначав: “між ступенем конотативної та експресивної виразності слова і ступенем вияву фонетичного значення його звукової форми наявний прямий зв'язок” [4, 133]. Досить слушною є думка вченого про “зрушення значення в бік символіки звучання” внаслідок метафоричного вживання лексичних одиниць [4, 141], наприклад: “А мені все вчувається, що в хатині хтось є і *рубанок* ніби *шепоче: ч-ши… ч-ши…*” (Григір Тютюнник); “Мужність не дається напрокат. Не була *барокко барикад*” (Л.Костенко).

Ураховуючи зазначене, до лексичних одиниць з фонетичними маркерами експресивності слід зараховувати передусім слова зі звукосимволічними та звуконаслідувальними основами (коренями), у яких наявні такі елементи: 1) “неприємні” приголосні [х], [ш], [ж], які асоціативно пов'язані з ядерними конотативними семами – “емотивністю” та “оцінністю” зі знаком “мінус”: *халамидник, хам, хлистати; шваби* (німці), *шкабарчати, швендя*; *дженджик, жантильний* (манірний, кокетний), *жмикрут; хамелеон* – 2 перен. та ін.; 2) поєднання “неприємних” приголосних з “неприємними” голосними [у], [и], [е]: *жевжик, живодер, живоїд,* та ін.; 3) повторення однакових складів – *бабахати, гигикати* (насміхатися, глузувати), *змикитити* (зрозуміти, додуматися) та ін.; 4) повторення одного приголосного у поєднанні з різними голосними: *гуготіти, гугнити, гугнявіти* та ін.; 5) повторення одного голосного у поєднанні з різними приголосними: *агакало, балагурити, лементувати, репетувати, лисичити* та ін.; 6) наявність у фонетичному оформленні слова неприємних сполук приголосних, які асоціативно пов'язані з пейоративним

змістом лексичної одиниці. Передусім негативно сприймаються звукосполуки з вібрантом [р] та звукосполукою [бр]: *бракороб, бренькати* (невміло або недбало грати на музичному інструменті), *брехати, бридкий, верзякати* (говорити нісенітницю, дурницю; 7) звукосполука [др]: *дрантя* (про все негідне, погане, непридатне), *драпати (дряпати)* – швидко відступати, залишати яку-небудь територію, *драпіжка (дряпіжка)* – здирство, грабіжництво, *дрейфити* (боятися труднощів, небезпеки; лякатися, розгублюватися) та ін.; 8) наявність у фонетичній формі слова звукосполук, які відтворюють різного типу відхилення від нормативного мовлення або передають фонацію ходьби, різних інших фізичних процесів: *бовкати, бурчати, варнякати, гарикати, ляскати, мимрити, тріскотіти, шастати, дотарабанити* (дійти), *брьохатися; гехати, гатити, хльостати,* та ін.

Звукосимволізм передусім властивий дієсловам, що мотивуються вигуками та звуконаслідувальними словами, оскільки звучання (вимовляння) – це реальність, яка завжди сприймається у зв'язках із семами "динамічність" і "повторюваність". Інтер'єктиви виступають семантичними та фонетичними мотиваторами похідних дієслів і становлять основу їхньої експресивності, забезпечують "широкий спектр емоційно-оцінних конотацій, конкретно-чуттєвий тон..." [8, 68]. Звукосимволічні слова усвідомлюються як нетипові, незвичайні на тлі нейтрально-номінативних або фонетично не мотивованих (*нумкати, айкати, агакати, гейкати, тюкати, окати, фукати, акати, ехати, говкати, кишкати, кукукати, собкати, кудкудакати, нявкати, кахкати, рохкати* та ін.).

До фонетичних засобів експресивності, не пов'язаних зі звукосимволізмом, належить власне фонетична своєрідність лексичної одиниці, яка сприймається як "фонетичний екзотизм" у зв'язку з характерним для неї "чужим", незвичним з погляду типової української фонетики звуковим оформленням. Більшість "фонетичних екзотизмів" – це колишні запозичення передусім з грецької та латинської мов. Такі слова звертають на себе увагу у зв'язку зі специфічністю своєї фонетичної форми, яка взяла на себе функцію передачі експресивного значення. Так, до фонетичних ознак слів, запозичених із старогрецької мови, належить губно-зубний фрикативний [ф], який стоїть на початку слова. Його наявність у звуковій формі лексичної одиниці сприймається як факт чужої, запозиченої фонетики, – "екзотичної форми", яка виступає одним із засобів передачі експресивного змісту: *фальшивка, фанабер* (надто горда, пихата, чванлива особа), *фанфаронада* (хвастощі) та ін.

Фонетичним маркером лексичної експресивності може виступати архаїчний префікс, який забезпечує незвичне звукове оформлення лексичної одиниці: *ка-верза, су-тяга, су-ціга, чи-чиркнути, чи-крижити, чим-чи-кувати, о-сто-гидіти, о-сто-чортіти, о-сто-бісіти* (до краю обридnути) та ін.

Особливе фонетичне оформлення можуть мати прізвища персонажів творів художньої літератури. Такі антропоутворення вирізняються експресивною значущістю, сприймаються як специфічний засіб увиразнення художнього мовлення й передачі авторського ставлення до них. Саме незвичне акустично-артикуляційне оформлення прізвищ персонажів прози О.Гончара передає їхній

національний колорит, привертає увагу і викликає інтерес до змісту: *Байцур, Зюзь, Келеберда, Килигей, Кульбака, Кушугум, Сапіга, Чечіль, Шкарупа, Штепа* та ін.

Отже, аналіз виявив "узгодження" звучання слова і його лексичного значення, що забезпечує найсприятливіші умови для реалізації експресивної функції лексичної одиниці. Особливості фонетичного оформлення слова-знака зазвичай знаходять своє відображення і в його семантичній структурі.

**ЛІТЕРАТУРА**


1. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1961.
2. Богин Г. И. Фоносемантика как одно из средств пробуждения рефлексии // Фоносемантические исследования. – Пенза, 1990. – С. 25-36.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999.
4. Журавлев А. П. Фонетическое значение. – Л., 1974.
5. Левицький В. В. Символізм звуковий // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Укр. енцикл., 2007. – С. 604-605.
6. Левицкий В. В. Семантика и фонетика. – Черновцы: Изд-во Черновецкого ун-та, 1973.
7. Левицкий В. В. Фонетическая мотивированность слова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 1. – С. 26-37.
8. Мацько Л. І. Вигук // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Укр. енцикл., 2007. – С. 68.
9. Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові. – К., 1981.
10. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003.
11. Потебня А. А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993.
12. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986.



*In the article phonetic means of representation of lexical units' expressivity are reflected, the influence of Ukrainian language's vocalizm and consonantizm on the forming of semantics of expressive lexical units is found out.*



*Key words: expressivity of lexical units, phonetic means, symbolic meanings of vowels and consonants.*



***Семенець О.О.***


## ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ ФЕНОМЕНУ СТИЛЮ


*Процеси стилетворення в поетичному тексті розглядаються з позицій лінгвістичної синергетики. Розкривається взаємодія детермінистичності та випадковості як регулятивних механізмів організації складної нелінійної*